

חלק ב:

מיומנויות לניהול שיחה

1. התבוננות באחר (בתלמיד, במורה, במנהל, בהורה)

אחת הפעולות הבסיסיות שהמורה מבצע במסגרת תפקידו היא למידה של תלמידו. המורה בוחן את תלמידו, לומד את חוזקות התלמידים וחולשותיהם, ופועל בהתאם. למידה זו מתבצעת בין אם באופן מודע ובין אם באופן לא מודע מהרגע הראשון שבו המורה פוגש כל תלמיד ותלמידה. מטרת פרק זה היא להציע למחנכים דרכים שיטתיות ומודעות לבצע תהליכי התבוננות בתלמידיהם ולגלות את הגלום בהם.

הנה נתחיל אתרעיל קטן:

עצום ברעע זה את עיניך וענה על השאלה:

כמה פריטים מחפצים בצע כחול נמצאים סביבך?

ענה פקח את עיניך והתזאון חזר. כמה פריטים כחולים קיימים לך באמת?

התבוננות מודעת וחיפוש אחר "חפצים כחולים" מובילה אותנו לאתר הרבה יותר פריטים, הרבה יותר מידע. כך, התבוננות מודעת פעילה על תלמידים תוביל לאיסוף מידע רב יותר, אמין יותר ואשר יעזור להבנות את דרכי הדיאלוג והעשייה עם התלמיד.

מהי התבוננות?

התבוננות: הסתכלות, שימת לב, עיון מעמיק (מילון אבן שושן). להתבונן בסובב אותי משמעו להפנות קשב מודע לסביבה ולאחר, לעיין בו לעומק, באופן אובייקטיבי, ללא דעות מוקדמות וללא שיפוטיות. ההתבוננות היא תיאור ברור של עובדות, משמע כל דבר שאני צופה בו, שומע אותו, מריח אותו, נוגע בו וכדומה.

לכאורה זוהי פעולה פשוטה ויומיומית, אולם בדרך כלל איננו מבצעים אותה כמות שהיא. אנו נוטים להחליף התבוננות עם שיפוטיות, הערכה או פרשנות. בדברינו על התבוננות, אנו מבקשים להפריד את שלב ההתבוננות (כאמור, תיאור של העובדות) משלב ההערכה (שיפוט עובדות אלו).

תרעיל:

עאלה מס' 1: לפניך התרעיל הזא: VII

כיצד, זהוספת קו אחד זלעזד, ניתן להפאק את הכתוז לעמאנה?

תעולה: נכאן, נאסיל קו נאסיל מימין - VIII

עאלה מס' 2: לפניך תרעיל נאסיל: IX

כיצד ניתן, בהוספת קו אחד נוסף, להפוך את הכתוב?

סיק של תשובות שאלות בראשית. נסה להבחין בין מה שאתה רואה

רמז:

מה שאתה חושב שאתה רואה. ואכן?

מרגע שהחשיבה שלנו התקבעה על דפוס מסוים (במקרה זה, ספרות רומיות), קשה מאוד לשנות דפוס זה, והפתרונות שאנשים מנסים לייצר מתייחסים לספרות הרומיות כאל עובדה. אולם האם זה מה שאנו רואים? אנו הרי רואים את האותיות I ו-X – אותיות בשפה האנגלית. לפיכך, כל שיש לעשות הוא להוסיף לפנייהן את האות S, כך שמתקבלת המילה SIX. ההקשר של מספרים ושל הפתרון הראשון, הלקוח מעולם הספרות הרומיות, מקבעים את מחשבתנו ויוצרים דפוס חשיבה אשר מונע מאתנו להתבונן במציאות. דפוסי החשיבה מהווים "קיצורי דרך" שיוצר המוח האנושי בתהליכי למידה, הם יוצרים חיסכון בזמן ובמאמץ מחשבתי. הדבר משול לשביל שאדם יוצר דרך מדשאה כדי לקצר את הדרך (יצירת הדפוס) ולאחר מכן הוא חוזר בו שוב ושוב עד שהשביל נהיה לדרך רחבה. אבל, אם אני רגיל ללכת בדרך שיצרתי לעצמי, קשה לי מאוד לבחור דרך אחרת. לתופעה זו נהוג לקרוא **מסגור**: אני בוחר לראות את העובדות שמולי בדרך אחת בלבד (בתוך מסגרת חשיבה מסוימת) וקשה לי לראות את העובדות האמתיות עצמן. במקרים אלו דפוסי החשיבה הופכים לגורם המקבע את המחשבה.

ביחסים חברתיים, אנו מכירים את דפוסי החשיבה בשתי תופעות חברתיות ידועות, האחת תופעת הרושם הראשוני והשנייה – תופעת הסטראוטיפים.

תופעת הרושם הראשוני ידועה לכולנו (וכן האמרה הידועה ש"אין לך הזדמנות שנייה ליצור רושם ראשוני"). התופעה מוגדרת כ"יצירת תפיסה מתמשכת על אישיותם של אנשים אחרים בעקבות רמזים ויזואליים והתנהגותיים חלקיים". אנו נוטים לקשור מראה והתנהגות עם מסקנות על אופי האדם, אשר נשארות עמנו לאורך זמן. גם בתופעה זו, הדבר נובע מצורך קוגניטיבי של המוח האנושי ליצור סדר במידע שאנו קולטים ולייצר קיצורי דרך חשיבתיים. פגישה ראשונה עם ילד נקי הלבוש באופן מסודר ואשר חייך למורה, תנציח תפיסה של ילד ממשפחה טובה, חברותי, ידידותי וכדומה. פגישה ראשונה עם ילד הלבוש ברישול ואשר לא היישיר מבט במורה, תנציח תפיסה של ילד מוזנח, רציני, לא ידידותי וביישן. ואולם, פעמים רבות מסקנות אלו מוטעות או חלקיות. מחקרים רבים מראים כי התפיסות שאנו מייצרים על סמך רמזים חלקיים והנחות חברתיות קודמות, מובילות אותנו לא פעם לטעויות באופן שבו אנו שופטים את האחר.

גם את תופעת הסטראוטיפים מכירים כולנו באופן אישי. התופעה מוגדרת במונחים פסיכולוגיים כ"תפיסה קוגניטיבית, או התרשמות, שהאדם יוצר על קבוצה חברתית, על-ידי ייחוס תכונות אופי מסוימות ורגשות מסוימים לקבוצה והכללתם על כלל החברים בה". סטראוטיפ יכול להוביל אותנו לתפיסות חיוביות או שליליות של קבוצות, להפליה חיובית או שלילית. במודע או שלא במודע, ילד השייך לקבוצה חברתית מסוימת (קבוצה דתית, לאומית, מעמדית וכדומה) ייקשר במוחנו עם תכונות ומאפיינים שאנו מייחסים לקבוצה כולה.

בבואנו להתבונן בתלמיד, חשוב להיות מודעים לתופעות אנושיות אלו, להכיר בכך שגם אנו נוטים לפעול על-פי רושם ראשוני וסטראוטיפים ולנטרל נטיות אלו על-ידי התבוננות לא שיפוטית ומודעת בתלמיד.

להתבונן משמע לצאת מעמדת הידיעה ולהיכנס לעמדת "לא יודע" – בבואי ללמוד את התלמיד שלי, אני איני יודע ואיני מכיר את עולמו הפנימי, את מחשבותיו, את התנהגויותיו. לשם כך עלי להתבונן ולאסוף מידע אובייקטיבי על התלמיד.

תרגיל – התבוננות בפעולות הילד:

חרי תלמיד אקראי מכיתתך (שם האקראיות, חרי את התלמיד ששמו מופיע במקום ה-14 ברשימה השמית של כיתתך). שאלי את עצמך: אלו עובדות אני יכולה לאסוף על התלמיד מתוך העבודה שלי כיתה?

אלו עובדות אני יכולה לאסוף מהממן המשותף שלנו יחד?

סימי לב – זהו תרגיל באיסוף עובדות, ולכן עליך לרשום עובדות בלבד. למשל: "הוא משתעמם בשיעורים" – זוהי פרשנות שלך לגבי הילד. נסי לחשוב אלו עובדות את יכולה לציין (הוא יוצא הרבה החוצה, גשש את האחרון הוא חסר שיש פעמים, הוא איחר מספר פעמים, הוא פנה אלי ואמר לי כי משעמם לו... וכדומה). באלו אופן "היא ילדה חכמה" הינה קביעה שיפוטית לגבי תלמידה. מה הן העובדות? (הינה ראשונה חומר מורכב שלימדתי כיתה, מעירה הערות המגלות הפנה, עוזרת לחבריה בלימודים... וכדומה) כעת רשמי עובדות:

- אלו עובדות חדשות רשמית?
- מה התחזה לך בעקבות התרגיל?
- מה עוז היית רוצה לדעת על התלמיד?

התבוננות של המורה על התלמיד במסגרת הכיתה

הזדמנות להתבוננות:

לך, המחנכת, יש מספר יתרונות בבואך להתבונן בתלמיד –

- את מכירה אותו בהווה, ללא מסקנות ושיפוטיות מהעבר (בשונה ממשפחתו וחבריו ללימודים).
- את רואה אותו עם תלמידים אחרים, בני גילו (גם כאן, בשונה ממשפחתו).
- את נמצאת אתו במשימות לימוד פורמליות, אך גם באירועים חברתיים בלתי פורמליים (טיול שנתי, שיעורי חברה, הפסקות).
- את פוגשת אותו הרבה שעות על פני שנת לימודים רציפה, שבה התלמיד מתנסה בחוויות הצלחה וכישלון בתחומים מגוונים.

כל אלה, מהווים כר נרחב של הזדמנויות להתבוננות על הילד ומאפשרים לך ליצור זוויות הסתכלות רחבות, חדשות ומרעננות עבורך, עבור דמויות משמעותיות נוספות בחיי הילד, ובעיקר עבור הילד עצמו.

כיצד להתבונן?

המלצה ראשונה: כדי להתבונן צריך לראות, משמע יש לגשת, להתקרב

שרון, מחנכת כיתה ז'2 הרגישה כי היא לא מכירה את ירמי, דניאל, אמיר, רועי וסיגל, שישבו בשולחנות האחרונים בקצה הכיתה. הדבר התחוויר לה בשיחה עם יועצת בית הספר, והיא לקחה על עצמה משימה להתבונן בתלמידים אלו ו"ללמוד אותם". היא החלה בכל שיעור לגשת אל השולחנות האחרונים בכיתה. באחד משיעורי החברה אף "הפכה" את הכיתה, כך שתלמידים אלו יהיו הראשונים.

מספרת שרון: "הדהים אותי שעצם שימת הלב, עצם ההתבוננות, קירבה אותי לתלמידים אלו. בכך שניגשתי אליהם, הם הרגישו שאני מתעניינת בהם, מתקרבת אליהם, ומעוניינת להכיר אותם. הם נפתחו אתי יותר, ושניים מהם אף נגשו אלי ושיתפו אותי בבעיה אישית שלהם. ללא ספק אני מכירה היום טוב יותר תלמידים אלו".

ההתבוננות עצמה יוצרת קשר. פעמים רבות, ההתבוננות והעשייה שזורות זו בזו, שכן עצם ההסתכלות הממוקדת בתלמיד יוצרת מציאות שונה – בין אם בהבנתנו אותו ובתגובותנו אליו, ובין אם בתהליך ההתקרבות שנוצר בנינו. בכך, אנו משיגים יעד כפול – הן הבנה טובה יותר של התלמיד והן חיזוק היחסים הבונים עמו.

כלי עזר: שאלות מקדמות התבוננות בתלמידים:

- את מי את מכירה בכיתתך?
- את מי מהתלמידים אינך מכירה? מה את כן מכירה בהם?
- מה היית רוצה לדעת על התלמיד והוא חידה עבורך?
- אלו התנהגויות את מכירה בתלמיד? הבחיני בין התנהגויות קבועות, לבין התנהגויות משתנות. אל מול התנהגות משתנה – מתי התנהגות זו מופיעה? לאחר אלו אירועים?
- התנהגויות של התלמיד במשימות לימודיות.
- תגובות התלמיד להצלחה.
- תגובות התלמיד לכישלון.
- תגובות התלמיד לאתגרים.
- מהן התנהגויות התלמיד עם בני גילו?
- כיצד בני גילו בכיתה מתנהגים אליו?
- מהן העשיות האהובות על התלמיד?
- מתי התלמיד מביע שמחה? מתי מביע עצב?

המלצה שנייה: דברים שרואים משם לא רואים מכאן – צירוף כל המבטים

צירוף זוויות מבט של מורים ובעלי תפקידים בבית הספר:

אחד הכלים החזקים ביותר ביצירת התבוננות שלמה על התלמיד הוא צירוף כל המבטים של מורים ובעלי תפקידים שונים בתוך בית הספר. כלי זה ידוע ונעשה באספות מורים, אולם פעמים רבות הוא נעשה באופן חלקי. בבואך ליצור את התמונה השלמה, קבעי מפגש "עצירה להתבוננות" והזמיני אליו

את כל הגורמים הבית ספריים אשר יכולים לצור תמונה כוללת: המורה לאנגלית, מתמטיקה, היועצת, המזכירה, המורה לספורט וכדומה. הזמיני את הגורמים הרלוונטיים לילד המסוים בו עוסקים.

שאלו יחד את השאלות המופיעות לעיל. התבוננו בהתנהגויות המעידות על חוזקות של התלמיד: מקומות וזמנים שבהם הוא מאותגר, שמח, מתמיד במשימה (השלב הבא יהיה לחשוב כיצד ניתן להרחיב התנהגויות אלו לתחומי לימוד/תחומי חיים נוספים).

הקפיד לדבר עם המורים על עובדות ולא על פרשנויות!!

התבוננות משותפת על הילד עם ההורים:

ההתבוננות המעניינת והחשובה ביותר היא זו המשותפת עם ההורים (כמובן, מעניינת אף יותר היא ההתבוננות עם הילד עצמו..). ההורים משלימים זוויות ראייה שאותן את אינך יכולה לראות, ולהפך – את עדה להתנהגויות ומצבים אשר אינם קיימים בחיי המשפחה.

במפגש התבוננות משותף מסוג זה את יכולה לשתף את ההורים ברצונך להכיר באמת את ילדך. מומלץ כי תבקשי מהם לשתף אותך בהתבוננויות שלהם על הילד:

- התנהגויות של הילד במשימות לימודיות בבית.
- תגובות התלמיד להצלחה בבית.
- תגובות התלמיד לכישלון בבית.
- תגובות התלמיד לאתגרים בבית.
- מהן התנהגויותיו עם אחיו?
- מהן העשיות האהובות על התלמיד?
- מתי התלמיד מביע שמחה? מתי מביע עצב?

על אף שהדבר נשמע אולי מעט מוזר, הקפיד גם בשיחה עם ההורים לבקשם לדבר על עובדות ולא על פרשנויות. כמובן שיש לתת מקום וזמן לכך שההורים יאמרו כי בנם הוא ילד מקסים וחברותי, או, להבדיל, כי קשה להם עמו מאוד בבית, אולם נסי לכוון אותם לתיאור התנהגויות ומעשים של הילד.

במקביל, שתפי אותם בהתבוננויות שלך: "שמתי לב כי בזמן מבחן הוא מעז לשאול את המורים כשאני מבין את המתבקש"; "ראיתי כי הוא אינו משתתף במשחקי החברה בהפסקה עם בני גילו"; "ראיתי כי הוא מתנדב למשימות כיתתיות".

בסוף שיחה מעין זו תוכלו לסמן יחדיו את התמונה הכללית אשר נוצרת ואת דרכי הפעולה אשר נגזרות מתמונה זו. מומלץ שהילד עצמו יהיה נוכח אף הוא בשיחה וישתף את המבוגרים בזווית הראייה שלו עצמו.

המלצה שליטית: הזמנה להתבוננות עצמית – התבוננות משותפת עם הילד עצמו על התנהגויותיו

הזמנה להתבוננות של הילד על עצמו היא המעניינת והמאלפת ביותר. אנו דנים בהרחבה בהזמנה להתבוננות עצמית בפרק הדין בשאלות מאתגרות ומוקירות [עמ' 41]. הזמנה להתבוננות מכוונת את הילד לבחון את פעולותיו שלו והשלכותיהן, להבין את עצמו טוב יותר, ומכאן אף לחשוב על כיווני פעולה עתידיים.

בהזמנה כללית להתבוננות, ניתן לשאול את התלמיד שאלות מהסוג הבא:

- מה מעניין אותך בלימודים?
- מה משמח אותך בבית הספר?
- מה קשה לך בבית הספר?

- איך אתה מרגיש עם החברים בכיתה? אלו התנהגויות שלך עוזרות לך להיות מקובל על חבריך?
- מה אתה אוהב לעשות?
- אלו דברים שאתה עושה מקדמים אותך בלימודים בבית הספר?
- מה מבין הדברים שאתה עושה מעכבים אותך מלהתקדם בלימודים?

התבוננות אישית שלי כמורה על עצמי

יהיה זה קשה מאוד להתבונן באחר, בלי להעיז להתבונן קודם פנימה בתוך עצמנו. התבוננות אישית מזמינה אותנו להתבונן במעשינו ופעולותינו במסגרת תפקידנו. שאלות אפשריות למחנכת:

- **מה אני אלהתתפקידי כאחנכת דגית הספר?**
- **מה הכי מעניין אותי?**
- **מה הכי קשה לי?**
- **מהם השותפים האמתיים שלי בתפקידי כאחנכת? אלו מעשים אני עושה כדי לרתק אותם לשותפות עמי?**
- **מה כשתלמיד עושה זכיתה מאוזן מרגיש אותי?**
- **מה כשקורה זכיתה עושה לי מצב רוח טוב?**
- **מתי אני "יוצאת מהכס"?**
- **אלו פעולות אני עושה שרותמות את התלמידים ללמידה?**
- **אלו פעולות אני עושה שרותמות את התלמידים לעשייה חזרתית?**
- **מתי אני מתייעצת כשיש זילמות?**
- **מה הייתי רוצה עוז ללמד במסגרת תפקידי כאחנכת? איך אני רואה את ההתפתחות המקצועית שלי?**

התבוננות על הכיתה כולה

במקביל להתבוננות על הפרט בכיתה, כדאי ומומלץ לערוך תהליך של התבוננות על הכיתה ככיתה. התבוננות זו מאפשרת להתבונן על הכלל ועל המאפיינים הקבוצתיים של הכיתה. להלן מספר שאלות שיכולות להיות לעזר בתהליך התבוננות זה:

- מהי האווירה בכיתה? מהו המזג של הכיתה? רשמי התנהגויות, אירועים מצבים המראים זאת.
- האם יש זמנים שבהם "מזג כיתתי" זה משתנה? מתי? בעקבות מה?
- מי מכתוב את האווירה בכיתה? מי מצליח להזיז אותה?
- האם ישנם תפקידים קבועים בכיתה (הליצן, התלמיד הטוב, התלמיד הכועס...)? מהם וכיצד הם באים לידי ביטוי?
- מהו הפרופיל הסוציו-אקונומי של הכיתה?

- מהו הפרופיל הלימודי של הכיתה?
- מהו הדפוס הכיתתי אל מול אתגרים (מבחנים, משימות וכדומה)?
- מהם כוחות הכיתה להתארגן לעשיות חברתיות? האם מתקיימות יזמות עצמאיות?
- אלו פעולות כיתתיות מעידות על ערבות הדדית וחברות?

התבוננות בתלמיד מהווה את השלב ראשון בדיאלוג עמו. התמונה שנוצרת מהווה כר נרחב לעשייה משותפת לקידום אתגריו של התלמיד. למיומנות ההתבוננות נוספת מיומנות ההקשבה והיכולת לקיים דיאלוג אמפתי עם התלמיד.